

ravě, Praha, 216

Procházka, Z., 1990, Historické náhrobníky okresu Domažlice, Domažlice, 38

Procházka, Z., Kondrys, A., 1998, Horšovskotýnsko, historicko-turistický průvodce č. 9, Domažlice, 34 - 35

Royt, J., 1996, Pozdně gotická nástěnná malba, Horšov, Gotika v západních Čechách II., Praha, 449 - 450

Sommer, J., 1987, Středověké kostely s koutovou věží v okolí Prahy, Acta polytechnica, Práce ČVÚT v Praze, 13, I, 1., 116 - 124

Trajer, J., 1862, Historisch - statistische Beschreibung der Diocese Budweis, České Budějovice, 764.

POZNÁMKY

- 1) Nevelký úsek severozápadního nároží lodi připomíná sice svým charakterem původní románské zdivo, avšak komplexní výsledky průzkumu tuto možnost jasně zpochybňují. V gotice byla fasáda sestavená z kvádrů vyspravena a spáry mezi žulovými bloky zvýrazněny dvojitou rytou linkou. Stejně spárování je zachováno i v interiéru kostela na sloupu kůru, který nese nároží pozdně gotické věže.
- 2) Zcela přesné zaměření síly bočních stěn lodi, které postrádají otvory přístupné měření, je s pomocí metru a pásma značně problematické. Rozdílná síla románské a gotické stěny lodi je však rozeznatelná i touto metodou.
- 3) Materiál uložen v SOA Plzeň pobočka Klatovy, fond Ústřední správa Trauttmansdorff, karton 257

DIE ALLERHEILIGENKIRCHE IN HORŠOV

Die Allerheiligenkirche in Horšov bei Horšovský Týn (Horschau, unweit von Bischofteinitz) zählt zu den etlichen wenigstens zum Teil erhaltenen Denkmälern romanischer Baukunst im Bezirk Domažlice (Taus). Die im Jahr 1998 erfolgte Untersuchung der Kirche brachte einige Erkenntnisse hervor, die gewissermaßen ältere Ansichten auf die Bauentwicklung und Größe ihres romanischen Baues ändern.

Die erste schriftliche Erwähnung von Horšov wird in die Jahre 1182-1192 gelegt. Das umliegende Gebiet gehörte zum Bistum von Prag. Damals stand auf diesem Ort ein bischöfliches Gehöft, dessen Teil auch die romanische Kirche darstellte. Ihr Bau blieb teilweise in Mauern der stehenden Kirche erhalten. Außer der Westwand steht noch die aus gehauenen Granitquadern erbaute, mit zwei romanischen Fenstern versehene Südmauer des Schiffes vom romanischen Gotteshaus.

Der grundsätzliche Umbau und eine Ausdehnung der Kirche erfolgten im dritten Viertel des 14. Jahrhunderts. Man erbaute ein neues Presbyterium und einen Teil der Umfassungsmauer. Später wurde die Kapelle der hl. Barbara zugefügt, die mit zwei nacheinander folgenden Schichten gotischer Wandgemälde geschmückt wurde. Die Kirche erhielt einen steilen bisher erhaltenen gotischen Dachstuhl. Gotische Entwicklungsperiode wurde mit dem Bau eines schlanken quadratischen Turmes abgeschlossen, dessen Mauern durch den älteren selten erhaltenen Dachstuhl emporwachsen. Barocke Eingriffe sind nur auf den Stukkaturen im Inneren der Kirche und auf der Gestalt der Tür- und Fensteröffnungen deutlich.

Die oben erwähnte Analyse bewies, daß die ursprüngliche romanische Emporenkirche erheblich geringere Maße besessen hatte als jene von der älteren Literatur aufgeführten; ferner entkräftete sie die Hypothese vom romanischen Ursprung des schlanken Kirchturms.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Horšov (Horschau), analytischer Plan der Kirche mit eingezeichneten vorausgesetzten Bauphasen. Mauerwerk: 1 - romanisch, 2 - gotisch aus der 2. H. 14. Jh., 3 - gotisch, später, 4 - barock, 5 - neuzeitlich (Meßbandvermessung Z. Procházka - Z. Procházka d. Ä., 1998).

Abb. 2: Horšov, Schnitt durch die Empore und den Turm. A - die ursprüngliche Breite des romanischen Gotteshauses bezeichnende Bruchlinie, B - Giebel des romanischen Baues (Vermessung des Autors, 1998).

Abb. 3: Horšov, Inneres des Turmes mit Durchblick in den Dachboden der Kirche. Im Bruchsteinmauerwerk der beschädigte romanische Kirchengiebel aus gehauenen Steinquadern deutlich (Aufnahme des Autors, 1998).

Abb. 4: Horšov, Westfassade der Kirche (Aufnahme des Autors, 1998).

Abb. 5: Horšov, Ansicht der südlichen Kirchenfassade (Vermessung von

Z. Procházka - Z. Procházka d. Ä., 1998).

Abb. 6: Horšov, Konstruktionen des Dachstuhls: A - über dem Kirchenschiff, B - über dem Presbyterium, mit den an einzelnen Gespärren eingehauenen Werkzeugen (Vermessung des Autors, 1998).

Abb. 7: Horšov, Dachstuhl über dem Presbyterium, Blick in das Kirchenschiff (Aufnahme des Autors, 1998).

Abb. 8: Horšov, Kapelle der hl. Barbara, eine der mutmaßlichen Ansichten von Horšov gegen 1489 (Aufnahme des Autors, 1998).

Abb. 9: Horšov, westliches Fenster im Glockengeschloß des Turmes (Aufnahme des Autors, 1998).

Abb. 10: Horšov, Blick durch das Presbyterium ins Kirchenschiff mit der barocken Orgelempore (Aufnahme des Autors, 1998).

Abb. 11: Horšov, Teil der zeichnerischen Dokumentation der Kirche, 1804 (SOA (Staatliches Regionalarchiv) Plzeň, Zweigstelle Klatovy).

(Übersetzung J. Noll)

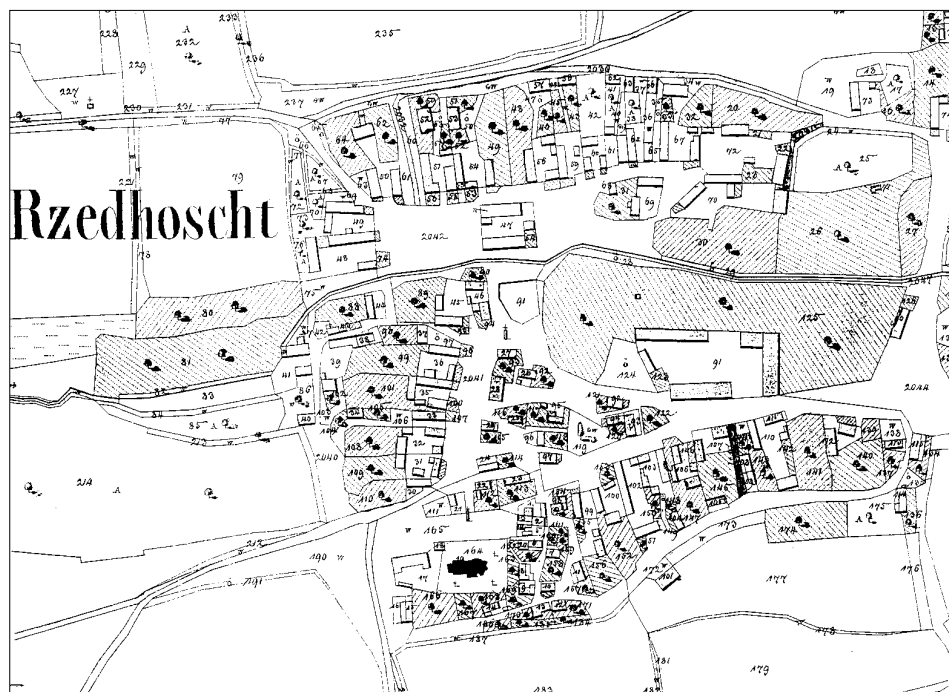
VĚŽ KOSTELA V ŘEDHOŠTI A JEJÍ OBRANNÁ FUNKCE VE STŘEDOVĚKU

JAN SOMMER

Ves Ředhošť (okr. Litoměřice) je situována jižně od Lichočovic, v rovinaté krajině Poohří. Zástavba vyplňuje mělké údolí západovýchodního směru, vymezené strmými sva-

Obr. 1: Ředhošť, kostel sv. Jiljí. Celkový pohled na kostel od jihovýchodu (foto Jan Sommer, 1998).

Obr. 2: Ředhošť. Výsek mapy stabilního katastru z roku 1843. Složitá struktura zástavby svědčí o dlouhém urbanistickém vývoji lokality. Kostel vyznačen černě (reprodukce archiv autora).

hy. Na jihozápadním okraji vsi v dominantní poloze na vyvýšenině nad hranou údolí je situován areál kostela sv. Jiljí s hřbitovem a zvonici. Zvonice je vestavěna do severozápadního koutu obdélné plochy hřbitova.

Uměleckohistorická literatura zatím věnovala pozornost především západní věži kostela a jejím sdruženým románským okénkům, která se otvírala v horní části věže do všech čtyř světových stran ve třech patrech.¹⁾

Byla též citována listina, kterou bylo dne 7. září 1396 rozhodnuto, za jakých okolností smí místní rychtář Petřík vstupovat do věže kostela.²⁾ Rychtář zřejmě sídlil v nedaleké tvrzi, z níž vedl ke kostelu můstek, ústící bezpochyby do patra věže.³⁾ Protože rychtář směl okénkem ve věži přihlížet bohoslužbám, ale měl zakázáno sestupovat do kostela dokonce pod dosti vysokou pokutou, zdálo se, že jde o významnou zprávu o využívání věžních tribun v románských kostelech. Snad s ohledem na tuto obecnější platnost uvedla A. Merhautová listinu jako „starou“ bez udání známého data jejího vzniku. Přehlédnuta zůstala závěrečná pasáž listiny, která však má velký význam z hlediska studia využívání kostelů a jejich věží jako úkrytu před vojenským nebezpečím. Zde se určuje, že farář Vilém nesmí pouštět do věže rychtářovy nepřátele, ale zejména bylo „stanoveno, že řečený Petřík se bude moci utéci do této věže pro záchranu svého těla a bránit se tam svým nepřátelům a ukrývat se před nimi, aniž by o to žádal pana Viléma.“ Takovou informaci lze považovat z hlediska zkoumání refugiální funkce kostelů ve středověku za zásadně důležitou. Podobných zpráv totiž zatím známe jen velmi málo - nejproslulejší z nich je často zmiňovaná dohoda o organizaci úkrytu vesničanů v kostele v Potvorově z roku 1281.⁴⁾ Takticky využíval opevněných kostelů k obraně biskupských statků v době vnitřních válek kolem roku 1280 Tobiáš z Bechyně.

Podle dosavadních znalostí lze mít za to, že v celém předhusitském období nebyly kostely vybaveny k aktivní obraně. Zatím spíše hypoteticky předpokládáme, že obrana se

mohla soustřeďovat na ohrazení hřbitova, což by mohlo souviset s nutností respektovat posvátné území hřbitova, na němž by již ani pro záchranu života neměla být prolévána krev.⁵⁾ Bohužel nebylo dosud spolehlivě archeologicky doloženo stáří některých příkopů, které činily z kostelů skutečnou tvrz (např. Řečice, okr. Pelhřimov, Vrbčany, okr. Kolín, Kněžves, okr. Rakovník). Jediné opravdu spolehlivě datovatelné stavební prvky, které lze vysvětlovat jako zařízení k čistě pasivní obraně, jsou robustní trámy, jež se používaly jako odsouvací závory za dveřmi. Do dneška se po nich zpravidla zachovaly hluboké kapsy ve zdivu dveřního výklenku. Vzhledem k tomu, že do kostelů se tehdy vcházelo jedinými dveřmi, přičemž takovou závoru bylo možno obsluhovat jen zevnitř,

předpokládáme, že šlo o zařízení k zabezpečení úkrytu v kostele. Robustní odsouvací závory jsou časté jak za vchodovými dveřmi lodí, tak ve vstupech do sakristií, věží apod. Další základní možností zabezpečení určité části kostela bylo znesnadnění přístupu k ní vyvýšením vstupního otvoru vysoko nad terén. Tímto způsobem se jednak zajišťovala bezpečnost depozitářů, do nichž se pak dalo vstoupit jen po dlouhém žebříku, ze kterého ani nebylo možno vyrazit dveře, jednak zřejmě i úkryty v horních partiích stavby, zejména ve věžích (zvláště instruktivním příkladem je kostel v Morašicích, okr. Svitavy).

Vzhledem k tomu, že většina úvah o způsobu, jímž mohla být obrana v kostele realizována, vychází spíše z posouzení stavebních souvislostí, je ve vztahu k citované listině zpráve důležité podrobit analýze i kostel v Ředhošti s cílem získat určité obecněji platné závěry.

Kostel sv. Jiljí v Ředhošti sestává z mírně protáhlé obdélné lodi, k níž na východě přiléhá užší obdélné presbyterium s trojbokým závěrem, provázené na jižní straně drobnou sakristií; k severnímu průčelí lodi byla přistavěna čtvercová předsíň a před západní průčelí lodi vystupuje věž čtvercového půdorysu, posunutá mírně k jihu z osy stavby. K severní stěně věže je připojen schodišťový přístavek.

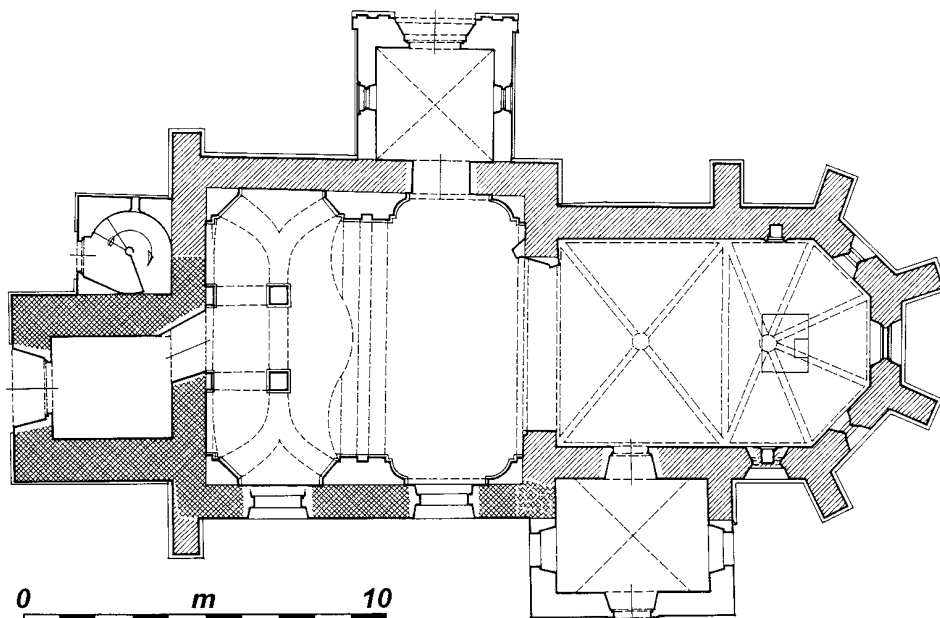
Výtvarně nejnáročnější součástí stavby jsou sdružená okénka v horní části věže, která se zachovala ve třech galeriích. V dolní úrovni, nynějším 2. patře věže, jsou na všech stranách okénka podvojná. Okénko v západním průčelí je otevřené, severní polovinou východního okénka se prochází do podkrovní lodi, která byla oproti románskému stavu zvýšena. Ostatní otvory jsou zazděny. V obou horních galeriích jsou potrojná okénka, z nichž jsou ovšem viditelné jen otvory v horní úrovni na západní a východní straně; ostatní jsou zazděny. To vedlo ke vzniku mylné domněnky, že horní patro okének bylo ubouráno.⁶⁾ Severní okénko horní galerie bylo vybouráno zřejmě v 16. století a nahrazeno větším půlkruhově zaklenutým otvorem s goticko-renesanční

profilací ostění. Tento zákrok zřejmě souvisel s potřebou zavěšení nějakého zvonu ve věži.⁷ Románské okenní otvory dělí sloupky, jejichž průřez byl zřejmě převážně polygonální. Sloupky horní galerie na západní straně mají šikmými drážkami naznačeno tordování. Patky attického profilu přebírají osmiboký tvar sloupků a na diagonálních stranách jsou doplněny drápky či listky. Kubické hlavice jsou odlehčeny vpadlými plochami. Lichoběžníková sedla měla na vnější hraně římsku, jejíž profil byl tvořen nejspíše oblounem. Vnější čela sedel jsou členěna diagonálami, které oddělují trojúhelníková pole, střídavě předstupující a ustupující. Na vnitřní straně kvádrů půlkruhových záklenků se v několika místech zachovaly pomocné rysky, které používal kameník k přesnému rozvržení tvaru.

Zdivo věže se na vnitřní straně jen minimálně zeslabuje ústupky. Nevýrazný ústupek je nad klenbou prvního patra věže, druhý potom nad záklenky spodní galerie okének. Z hlediska stavebního vývoje asi má význam skutečnost, že východní stěna věže je ve spodní části tenčí než zbývající stěny. Vzhledem k tomu, že jsou konstrukce v dolní části zcela zakryty omítkami, nelze tuto skutečnost s konečnou platností vysvětlit. Jako nejpravděpodobnější výklad se jeví postupný vznik románské stavby tak, že nejprve byla postavena loď, jejíž zdivo se zčásti dochovalo, a na její západní stěnu byla postavena východní stěna věže, stavěné v druhé stavební etapě.

Zdá se, že původní součástí věže je valená klenba 1. patra. Je sestavená z lomového kamene. Do rubu klenby je zalit slabý trámek, který byl nejspíše součástí stavebního lešení. První patro je nyní vysoké asi 5,5 m, takže lze zcela reálně předpokládat, že původně bylo ještě děleno stropem.⁸ Stěny v prvním patře věže jsou však pokryty souvislou vrstvou omítek. Vzhledem k absenci ústupku v místě možného stropu nemáme pro tuto teorii žádný doklad. Díky omítkám také nemůžeme posoudit stáří průchodu, kterým se východní stěnou vstupuje na barokní kruchtu v lodi kostela. Prizmatický průchod přiléhá k vnitřnímu lici severní stěny věže a je opatřen půlkruhovým záklenkem. V západní stěně prvního patra je velké půlkruhové zaklenuté okno s mírně rozvěšenou vnitřní špaletou. Tento otvor je nepochybně barokní, ale nelze vyloučit, že se nachází v místě vstupu z můstku, o němž se zmiňuje listina z roku 1396.

Podvěží bylo při pozdějších úpravách stavby zcela změněno. Interiér je zaklenut stlačenou plackovou klenbou nejspíše barokního původu. Na západní straně byl proražen velký vstupní otvor, jehož nynější podoba vznikla asi kolem poloviny 19. století. V severovýchodním koutu míří šikmo do lodi půlkruhově zaklenutý průchod. Jeho uspořádání zřejmě souvisí s vestavbou barokní kruchty do západní části kostelní lodi.

Obr. 3: Ředhošť, kostel sv. Jiljí. Půdorys kostela. Křížkovane vyznačeno zdivo románské, šrafovane gotické. Přerušovaná šrafura značí hypotetické zařazení. Bíle jsou ponechány konstrukce pozdějších doplňků (zaměření a kresba Jan Sommer, 1998).

Románský kostel měl obdélnou loď, z níž se zachovala jižní stěna. Při gotické přestavbě byla nejspíše zachována délka lodi, avšak loď byla rozšířena severním směrem. Současně byl postaven nynější presbytář, takže přesný rozsah a podobu původního závěru kostela by mohl odhalit jen archeologický výzkum.⁹

Jižní a západní stěna lodi byla při gotické přestavbě zvýšena. Na jihozápadním nároží byl postaven vnější opěrný pilíř, opatřený soklem. Za nynějšího stavu objektu bohužel nemůžeme posoudit způsob, jímž byl vložen sokl i do zdiva západní stěny lodi. Nově postavená severní stěna lodi byla opatřena soklem a její západní nároží bylo rovněž vyztuženo opěrným pilířem. Polohu ani formu vstupu a oken gotické lodi neznáme. Loď byla zřejmě plochostropá, jak dokládá interiérová omítka zachovaná na zdivu nad později vloženými barokními klenbami.

Vysokou výtvarnou kvalitu představuje gotické presbyterium. Interiér je zaklenut jedním mírně příčně podélným polem křížové žebrové klenby a šestipaprskovým polem v pětibokém závěru. Tomuto rozvrhu klenby odpovídá poloha opěrných pilířů na exteriéru, situovaných na nárožích závěru a na rozhraní obou polí. Na vnějšku obíhá presbyterium zkosený sokl, který chybí v interiéru jižní sakristie, kde byl nejspíše odtesán při její přístavbě. V úrovni okenních lavic obíhá celý exteriér presbyteria římsa, která je zespodu profilována výžlabkem. Tato římsa chybí na severní straně západního pole. Buď mohla být odtesána, nebo se zde počítalo s nějakou přístavbou, ačkoliv tu byl proveden sokl. Na západním konci tohoto pole je sokl odlišně proveden, což poukazuje na možnost, že zde byl - nebo měl být vstup -, který ovšem mohl být proražen i dodatečně.¹⁰ Jestli tady nějaká přístavba skutečně vznikla, to by mohl prokázat asi jedině archeologický výzkum. Římsa, která ukončuje stěny presbyteria, je pozdějšího původu.

Ve stěnách závěrového pole se zachovala gotická okna. Na severní straně okenní otvor již původně chyběl. V západním poli na severní straně okno nebylo, na jižní straně

asi ano, ale nyní jeho existenci není čím doložit, jelikož zde bylo asi v 18. století nebo na počátku 19. století proraženo velké obdélné okno se segmentovým záklenkem. Je však možné, že by zbytek ostění gotického okna v tomto místě mohl být zachycen těsně nad podokenní římsou, k níž nedosahuje parapet velkého okna; v současné době však tuto situaci zakrývá vrchol střechy nynější sakristie, jejíž podkroví je nepřístupné. Okna v závěrovém poli mají oboustranně špaletovaná ostění, zřejmě sestavená z kvádrů. Úzké otvory jsou ukončeny hrotitými záklenky. Vlastní ostění tvořily štíhlé pruty s vyžlabenými boky vně i uvnitř a s pravouhlou drážkou pro vsazení skel. Okna v jižní a východní stěně jsou širší, takže je velmi pravděpodobné, že byla opatřena kružbou nad středním prutem. Užší otvory oken v jihovýchodní a severovýchodní stěně nejspíše ukončovaly jen mnišky. Všechny kružby však byly později vylámaný. Snad pouze ve východním okně, které bylo nejspíše při barokních úpravách zazděno, by se mohly v budoucnu zbytky kružby najít.

Klenba presbyteria se vyznačuje ušlechtilými liniemi hruškových klenebních žeber, která vybíhají z jednoduchých jehlancových konzol, na rozhraní obou klenebních polí probraných reliéfní kružbovou arkaturou. Svorníky v průsecích mírně hrotitých diagonál jsou kruhové s plochými terčí, v jejichž středech jsou vyvrtány otvory, které asi vznikly později. Po celém obvodu presbyteria jsou čelní oblouky kleneb lemovány přízedními žebry, která mají profil poloovičního vyžlabeného klínu. Patky čelních oblouků přesahují plochu krycích desek konzol, a jsou proto nad konzolami ukončeny obloukovitým podseknutím. Bez ohledání zdíva není možné vztah žeber ke konzolám posoudit. Není vyloučeno např., že o doplnění kleneb čelními žebry bylo rozhodnuto teprve během stavby poté, co byly konzoly osazeny do obvodového zdíva. Klenební plochy jsou sestaveny z lomového kamene.

Interiér presbyteria doplňuje drobný odkládací výklenek na jižní straně závěrového pole, sanktuarium s profilovaným ostěním a snad původní mřížkou na severní straně a zejména oltář, jehož čelní stěna je opatřena kamennou deskou s reliéfně provedenou kružbovou arkaturou. V zadní stěně stípu je vytvořen jednoduchý výklenek.

V pozdějších dobách byl kostel na exteriéru změněn jen málo. V 16. století bylo proraženo velké okno na severní straně horního patra věže, což zřejmě souviselo s potřebou umístění zvonu v této části věže. V baroku byla postavena nynější sakristie na jižní straně presbyteria. Zejména byl barokně zaklenut interiér lodi, s čímž souvisel vznik nynějších oken v jižní stěně lodi. Asi pozdějšího data je okno na jižní straně západního pole presbyteria. S výstavbou barokní kruchty asi souviselý změ-

Obr. 4: Ředhošť, kostel sv. Jiljí. Jihozápadní nároží věže na snímku z roku 1988. Na západním průčelí jsou zachována sdružená okénka spodní a horní galerie; střední galerie je zcela zazděna (reprodukce archiv autora).

Obr. 5: Ředhošť, kostel sv. Jiljí. Jihovýchodní kout třetího patra věže s viditelnými obrysy zazděných sdružených okének střední galerie (foto Jan Sommer, 1998).

Obr. 6: Ředhošť, kostel sv. Jiljí. Interiér presbyteria (foto Jan Sommer, 1998).

Obr. 7: Ředhošť, kostel sv. Jiljí. Klenební konzola na severní straně presbyteria (foto Jan Sommer, 1998).

ny v interiéru prvního patra věže. Ve druhé polovině 19. století byla přistavěna předsíň na severní straně lodi a někdy kolem roku 1900 vzniklo v nynější podobě schodiště při severní stěně věže.

Díky listině z roku 1396 víme, že kostel v Ředhošti byl mimo jiné určen k poskytnutí úkrytu rychtáři, který sídlil v sousední tvrzi. Při podrobném hodnocení stavby však nebyl nalezen žádný doklad obranných zařízení věže či celého kostela. Naopak, je třeba zdůraznit fakt, že kostel byl jak ve své románské podobě, tak i po přestavbě ve druhé polovině 14. století stavbou nadprůměrné výtvarné hodnoty. Řada konstrukčních elementů (zejména velká okna)¹¹⁾ z vojenského hlediska objekt nepochybně znehodnocovala. Snad jen poloha kostela může být chápána jako strategicky výhodná. Kostel stojí na návrší hřebene, který provází po jižní straně ostře zaříznuté údolí, v němž se rozkládá zástavba obce. Terén se tedy od hřbitova strmě svažuje k severu, mírný svah klesá i k jihu. Nejvyšší bod hřebene západně od kostela zaujímá rozložitá budova školy, jejíž nynější podoba s eklektickým článkovým musela vzniknout před koncem 19. století. Na mapě stabilního katastru z roku 1843 je však v těchto místech již zakreslena budova shodné velikosti. Tehdy již asi neexistovaly stopy případné tvrze, pokud stála v místech školy. Poloha tvrze v těchto místech je nejpravděpodobnější, avšak je ověřitelná jediné archeologickým

výzkumem. Je možné, že se zaniklým sídlem může nějak souviset ještě poloha stodoly, která dnes navazuje na nejvyšší partii hřbitova v jeho jihozápadním koutě. Zřejmě se však žádné nadzemní části středověkých objektů nedochovaly.

V této souvislosti je třeba učinit pokus o nalezení odpovědi na několik otázek obecnějšího významu, týkajících se možnosti určení refugiální funkce venkovských kostelů ve středověku.

Z dikce listiny bohužel nerozpoznáme, zda autor textu popisované používání kostelní věže k úkrytu považoval za běžné nebo k němu přistupoval jako k výjimečné situaci. Vzhledem k tomu, že kromě určení poměru mezi rychtářem a plebánem okolnosti nijak nekomentoval, lze počítat s tím, že využití kostelní věže k úkrytu neposuzoval jako něco mimořádného. Na druhé straně ovšem tento dohad nemůžeme zobecnit a vyslovit předpoklad běžného využití kostela předhusitské doby k obraně. Přesto však musíme považovat za podnětnou možnost počítat s obranným využitím v zásadě u každé kostelní stavby bez ohledu na její konstrukční řešení.

Snad šlo i o návaznost na starší tradici využívání tribuny a věže od doby románské, kterou chtěl plebán narušit, což mohlo být příčinou sporu s rychtářem. Žádná stopa románské tribuny v Ředhošti nebyla zatím nalezena. Na dru-

hé straně však víme, že zde ode dávna sídlila rodina - snad zemanská, která se hlásila k jménu shodnému se vsí. Je velmi pravděpodobné, že sídlila na tvrzi, sousedící s kostelem a tribunu používala tak, jak to bylo obvyklé v řadě podobných románských kostelů, a jak o to později usiloval i rychtář Petřík.

S gotickou přestavbou kostela v Ředhošti zřejmě časově a slohově souvisely podobné úpravy románských kostelů v bližším i vzdálenějším okolí.¹²⁾ Lze uvést například Křesín,¹³⁾ Charvátce, Straškov,¹⁴⁾ Vetlou, Brozany a snad i Počedělice. Jak výtvarné řešení gotických částí těchto staveb, tak i způsob jejich konstrukčního navázání na ponechané zbytky staršího objektu je nápadně podobný. Za dosavadního stavu zkoumání však nemáme k dispozici informace o možných obranných zařízeních těchto staveb.

Přesto však soudím, že existuje určitá možnost srovnávání úkrytu ve věži kostela v Ředhošti s některými objekty, jež vznikaly v období nepříliš vzdáleném vzniku citované listiny. Dosavadní poznání těchto staveb dovoluje vyslovit předpoklad obranné funkce u některých kostelních věží, které vznikly současně s kostelem v lucemburské době, častěji asi v době Václava IV. Například lze zmínit Zliv¹⁵⁾ (okr. Jičín), Kounice¹⁶⁾ (okr. Nymburk), Hněvkovice¹⁷⁾ (okr. Havlíčkův Brod), Morašice¹⁸⁾ (okr. Svitavy), Krucemburk¹⁹⁾ (okr. Havlíčkův Brod). Asi až v 15. století vznikla věž v Jiníně (okr. Strakonice).

Na možný záměr stavebníků a stavitelů na zřízení úkrytu ve věžích těchto kostelů lze usuzovat z několika skutečností. Jednak o něm svědčí vyvýšené vstupy do horních částí věže (např. v Kounicích dokonce až ve výši druhého patra věže, v Morašicích bylo možno zabezpečit uzavřené dveře odsouvací závorou) a s určitou pravděpodobností i okenní výklenky se sedátky v interiérech horních podlaží věží (Zliv, Hněvkovice, Jinín). Podobné výklenky se sedátky se objevují asi ze stejných důvodů např. v patrech nad sakristiemi, kde mohly v některých případech být oratoře s okénky nebo depozitáře. Prozatím jsou známy příklady takových řešení z Radomyšle (okr. Strakonice) a z Hrobů²⁰⁾ (okr. Tábor). Pravděpodobně ještě v předhusitské době byly některé věže opatřeny ochozy s cimbuřími. Je však pravděpodobné, že tento vizuálně nápadný prvek aktivní obrany měl i funkci symbolickou. Kromě nápadné podoby s věžemi hradů se v literatuře připomíná, že kostelní věže s cimbuřím byly aluzí biblické věže Šalamounova chrámu.²¹⁾

Je třeba do budoucna zkoumat bedlivěji i význam a komunikační vazby jednotlivých prostor románských kostelních věží. V některých případech jsme s to dokázat, že patro bylo buď přístupné zvenku po můstku z nedaleké obytné stavby, nebo alespoň po žebříku z terénu okolního hřbitova. Takové patro bylo často dalším portálkem spojeno s tribunou v lodi kostela²²⁾ nebo samo sloužilo jako tribuna,

Obr. 8: Ředhošť, kostel sv. Jiljí. Stípes a menza hlavního oltáře (foto Jan Sommer, 1998).

otevřená větší či menší arkádou do kostela. Některé tribuny včetně věžních byly zařízeny jako do jisté míry samostatné kaple, vybavené oltářním výklenkem.²³⁾ Do doby, než dojde k případnému průzkumu zdiva v interiéru prvního patra věže kostela v Ředhošti, musíme se bohužel spokojit s konstatováním, že zde bylo možné kterékoliv z uvedených řešení.

Existují i případy, kdy tribuna měla zvenku samostatný vstup v boční stěně lodi, a kdy patro věže mělo jediný vstup na východní straně (Zbraslav - kostel sv. Havla, Jankov.²⁴⁾ Škálu možností doplňuje věž, která měla v přízemí spojení s lodí, ale v horních partiích byla již od kostela zcela oddělena (Libouň²⁵⁾). V gotické době se vyskytly věže, jejichž horní části byly dostupné z interiéru kostela po žebříku nebo po visutých pavlačích. Zatím však nevíme, zda se podobná komunikační schémata vyskytovala již v době románské. Lze připomenout, že v řadě velkých městských kostelů se zachovaly v horních partiích zdí portálky, které mířily např. z podkrovních prostor do vysoko položených částí interiéru. Funkci těchto zařízení zatím neznáme.²⁶⁾

Přízemky raně středověkých věží podle dosud publikovaných názorů obvykle sloužily jako sakristie nebo křestní kaple, přístupné z lodi kostela.

Během 15. a 16. století byly častěji ke starším kostelům přistavovány věže, které byly buď podobné jako předhusitské stavby zařízeny jen k pasivní obraně - pak musíme většinou jejich obrannou funkci opět určovat jen nepřímými důkazy -, anebo byly již vybaveny střelnými.²⁷⁾

Posouzení možné návaznosti úkrytu ve věži kostela v Ředhošti na situaci v době vzniku věže by bylo možné jen s podrobnou znalostí zdiva spodní části věže. Nyní nemůžeme říci nic o tom, zda patro věže mohlo navazovat na tribunu v lodi. Pro naši situaci je příznačné i to, že nemáme ani dostatek zpráv, abychom mohli usoudit, zda rychtář Petřík byl v nějakém vztahu k rodině někdejších Bořitů z Ředhoště, kteří zřejmě byli budovateli zdejšího románského kostela.

PRAMEN:

Ferdinand Tadra: *Soudní akta konzistoře pražské 3, Praha 1896, s. 195, č. 122.* Generální vikář Mikuláš Puchník rozhoduje spor mezi panem Vilémem, plebánem kostela v Ředhošti, a Petříkem, rychtářem tamtéž.

„D. Nicolaus Puchnik vicarius x. super controversiis inter d. Wilhelmum plebanum ecclesie in Rziedhoszcz ex una et Petrczonem judicem ibidem de Rziedhoszcz et ipsius complices parte ex altera exortis de consensu dictarum parcium et presencium disposuit et ordinavit in hunc modum, primo quod dicte partes sint ipsorum sinceri amici seque mutuis favoribus prosequantur alter alteri complacendo, quos etiam per manuum coniunctionem concordavit, de complicibus vero decrevit literam commissionis ad d. plebanum in Lukow, quod idem vocatis dicto plebano et Petrczone et ipsius complices eosdem simpliciter sine omni peraudicione componat et concordet. Item disposuit et ordinavit, quod dictus Peterczo pro audicione divinatorum habeat liberum ingressum ad turrin ecclesie predictae in Rziedhoszcz per pavementum factum ad eandem ecclesiam fenestramque habeat ad ecclesiam, sed descensu ad ecclesiam careat nullumque omnino adversarium ipsius d. Wilhelmi ad eandem turrin contra ipsum d. Wilhelmum admittat sub pena centum sexag. gross. den. Prag. medietatem d. Wilhelmo predicto et aliam pro fabrica ecclesie Prag. solvendarum. D. Wilhelmus etiam non tenebitur aliquos emulos ipsius Peterczonis ad eandem turrin admittere sub puritate fidei et honoris. Est tamen expressum quod prefatus Peterczo pro tuicione corporis sui poterit ad eandem turrin confugere et se ibidem contra inimicos suos absque requisicione d. Wilhelmi defendere et abscondere.“

„...Item ustanovil a nařídil, aby řečený Petřík měl svobodný přístup k věži řečeného kostela v Ředhošti přes můstek (dlažbu - per pavementum; přeneseně přechod, můstek?), udělaný k témuž kostelu, a aby měl okno do kostela, ale aby nesměl sestupovat do kostela a aby k téže věži nepouštěl žádného protivníka téhož pana Viléma proti témuž panu Vilémovi pod pokutou 100 kop grošů pražských, z nichž polovina bude zaplacená řečenému panu Vilémovi a druhá polovina na stavbu pražského kostela. Pan Vilém rovněž nebude smět pouštět do této věže nějaké soky téhož Petříka pod zárukou víry a cti. Bylo pak stanoveno, že řečený Petřík se bude moci utéci do této věže pro záchranu svého těla a bránit se tam svým nepřátelům a ukrývat se před nimi, aniž by o to žádal pana Viléma.“

(Přeložil PhDr. Pavel Zahradník)

POZNÁMKY

- 1) František Štědrý: Z bývalého dekanátu Slánského, 2. Filiální kostel sv. Jiljí v Ředhošti, in: Method, 23, 1897 s. 100 - 104. Bohumil Matějka: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém 4, politický okres roudnický, Praha 1898, s. 149 - 150. Emanuel Poche a kol.: Umělecké památky Čech 3, Academia, Praha 1980, s. 280. Anežka Merhautová: Raně středověká architektura v Čechách, Academia, Praha 1971, s. 304. Dobroslav Líbal: Anežka Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách (rec.), in: Umění, s. 173.
- 2) Ferdinand Tadra: Soudní akta konzistoře pražské 3, Praha 1896, s. 195, č. 122.
- 3) F. Štědrý, cit. v pozn. 1, A. Merhautová, cit. v pozn. 1.
- 4) Antonín Podlaha: Posvátná místa království českého 3, vikariáty Kralovický, Vlašimský a Zbraslavský, Praha 1909, s. 92.
- 5) Friedrich Möbius: Die Dorfkirche im Zeitalter der Kathedrale (13. Jh.), Plädoyer für eine strukturgeschichtliche Vertiefung des Stilbegriffs, Akademie-Verlag, Berlin 1988, s. 32.
- 6) A. Merhautová, cit. v pozn. 1.
- 7) Nynější zvonice v severozápadním koutu hřbitova nejpravděpodobněji vznikla v souvislosti s pořízením jediného dnes zachované zvonu, datovaného rokem 1628.
- 8) Při opravě omítek v roce 1997 bohužel nebyla ověřována případná exis-tence zazděných okének ve vnějším lici zdiva věže. Jejich poloha by mohla případně potvrdit původní přepatrování nynějšího prvního patra věže.
- 9) Ve zdivu stavby zatím nebyly zjištěny žádné druhotně užití románské fragmenty
- 10) Podle udání pana kostelníka byly před lety v severní stěně západního pole presbyteria pozorovány zbytky nějakého vstupního otvoru vysoko nad terénem. Mohlo se jednat otvor, který by mohl souviset s existencí patrové nástavby nad přístavbou, která zde asi existovala nebo alespoň byla zamýšlena.
- 11) V současné době je většina románských okének ve věži zazděna, což lze považovat za prospěšné pro stabilitu této křehké památky. Kdyby totiž měla být okénka v horní části věže uvolněna, bylo by nepochybně třeba ve velkém rozsahu zpevnit zdivo, které je místy rozvolněno. Autentický materiál památky by tak utrpěl.
- 12) V dolním Pohří a v oblasti severně od Prahy vznikala od poloviny 14. století řada vynikajících staveb, jejichž vzájemné vazby, ani závislost na velkých hutích v Praze, Roudnici, Panenských Břežanech či jinde (měl zde například statky oseký klášter) není dosud vcelku prozkoumána.
- 13) Románskou stavební fázi kostela podrobně hodnotil Jiří Varhaník: Neznámý románský kostel na dolní Ohři, in: Památky a příroda, 11, 1986, č. 7, s. 392 - 396.
- 14) Jan Sommer: Ke stavebnímu vývoji kostela ve Straškově, in: Památky a příroda, 11, 1986, s. 214 - 215.
- 15) Jan Sommer: Věž gotického kostela ve Zlivi (okr. Jičín), in: Památky a příroda, 12, 1987, s. 598 - 601.
- 16) Jan Sommer: „Westwerk“ kostela sv. Jakuba Většího v Kounicích (okr. Nymburk), in: Památky a příroda, 13, 1988, s. 465 - 468.
- 17) Jan Sommer: Věž kostela v Hněvkovicích, in: Zprávy památkové péče, 56, 1996, č. 9 - 10, s. 282 - 287.
- 18) Jan Sommer: Ke stavebnímu vývoji gotického kostela v Morašicích u Litomyšle, in: Umění, 36, 1988, s. 372 - 372.
- 19) Jan Sommer: Věž kostela v Křížové, in: Památky a příroda, 14, 1989, s. 605 - 607.
- 20) Jan Sommer: Patro nad sakristií kostela v Hrobech (okr. Tábor), in: Zprávy památkové péče, 52, 1992, č. 0, s. 31 - 35.
- 21) Joseph Sauer: Symbolik des Kirchengebäudes und seiner Ausstattung in der Auffassung des Mittelalters, Herdersche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau 1902, s. 119.
- 22) Např. v kostele v Prčici, viz Jan Sommer: Věž kostela v Prčici (K poznání úlohy kostela v obraze středověké vesnice), in: Zprávy památkové péče, 54, 1994, s. 92 - 94.
- 23) Jiří Varhaník: Věžní empora kostela sv. Jiljí v Miroticích a její typ, in: Památky a příroda, 14, 1989, č. 2, s. 82 - 87.
- 24) Jan Sommer: Poznatky z průzkumu vnějších liců zdiva kostela v Janově u Votic, in: Časopis Společnosti přátel starožitností, 100, 1992, s. 169 - 175.
- 25) Jan Sommer: Věž rotundy v Libouni, in: Umění, 40, 1992, s. 163 - 164.
- 26) Jako příklad lze zmínit kostel sv. Gottharda ve Slaném, kostel sv. Mikuláše v Kašperských Horách, chrám sv. Ducha v Hradci Králové a z doby pozdní gotiky mariánský kostel v Kájově či kostel sv. Jiljí v Horním Slavkově.
- 27) Při posuzování takových obranných zařízení musíme vždy mít na paměti, že mohlo jít i o prvky dekorační, jak tomu bylo u jižní předsíně kostela Povýšení sv. Kříže ve Veselí nad Lužnicí (okr. Tábor) a snad také ve šnekovém schodišti severní předsíně kostela sv. Vojtěcha v Havlíčkově Brodě.

DER KIRCHENTURM IN ŘEDHOŠŤ UND SEINE WEHRFUNKTION IM MITTELALTER

Um die urkundliche Nachricht, daß der in der benachbarten Feste residierende Schultheiss sich im Kirchenturm gegen seinen Feind hatte wehren können, mit der architektonischen Struktur der Kirche zu vergleichen, wurde der Kirchenbau einer Analyse unterworfen. Man stellte aber keines der Elemente fest, die die Wehrfunktion bezeugt hätten. Im Widerspruch zeichnet sich aber der Kirchenbau mit seinem hohen

künstlerischen Niveau aus; seine feinen architektonischen Glieder haben offenbar nichts mit der Wehrfunktion zu tun. Von diesen Feststellungen kann man weitere Fragen im gemeineren Maßstab herleiten. Wahrscheinlich müssen wir bei jedem mittelalterlichen Kirchenbau mit der Wehrfunktion rechnen, aber gleichzeitig können wir nicht aus solcher Praxis eine unkritisch benutzte Regel machen.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Redhošť (Bez. Litoměřice), Kirche des hl. Ägidius. Gesamtansicht von Südosten (Aufnahme Jan Sommer, 1998).

Abb. 2: Redhošť (Bez. Litoměřice - Leitmeritz). Ausschnitt der Stabilkatastralkarte, 1843. Komplizierte Bebauungsstruktur bezeugt eine langdauernde Entwicklung der Ortschaft. Schwarz - die Kirche (Reproaufnahme aus dem Archiv des Autors).

Abb. 3: Redhošť (Bez. Litoměřice), Kirche des hl. Ägidius. Grundriss der Kirche. Kreuzschraffiert - romanisches, schraffiert - gotisches Mauerwerk, unterbrochene Schraffur - hypothetischer Verlauf, ohne Schraffierung - spätere Ergänzungen (Vermessung und Aufnahme Jan Sommer, 1998).

Abb. 4: Redhošť (Bez. Litoměřice), Kirche des hl. Ägidius. Südwestliche Turmecke, Zustand im J. 1998. An der Westfassade Doppelfenster der unteren und oberen Galerie erhalten, die mittlere Galerie ganz zugemauert (Reproaufnahme aus dem Archiv des Autors).

Abb. 5: Redhošť (Bez. Litoměřice), Kirche des hl. Ägidius. Südostecke des dritten Turmgeschosses mit deutlichen Umrissen eines zugemauerten Doppelfensters der mittleren Galerie (Aufnahme Jan Sommer, 1998).

Abb. 6: Redhošť (Bez. Litoměřice), Kirche des hl. Ägidius. Inneres des Presbyteriums (Aufnahme Jan Sommer, 1998).

Abb. 7: Redhošť (Bez. Litoměřice), Kirche des hl. Ägidius. Gewölbekonsolle an der Presbyteriumsnordseite (Aufnahme Jan Sommer, 1998).

Abb. 8: Redhošť (Bez. Litoměřice), Kirche des hl. Ägidius. Altartisch und Stipes des Hochaltars (Aufnahme Jan Sommer, 1998).

(Übersetzung J. Noll)

KOSTEL SV. VOJTĚCHA POBLÍŽ STUDNIC U TELČE (K PODOBĚ POZDNĚ STŘEDOVĚKÝCH KROVŮ V OKOLÍ TELČE)

JIŘÍ BLÁHA, JOSEF HRDLIČKA

**Ubi nunc silvam frondosam
Reddit nobis gratiosam
Exstructa ecclesia.**

*Místo ono ozdobyje,
Mezi lesem se spatřuje,
Kostelíček dost krásný*

(verše telčského kaplana Josefa Jana Nepomuka Olivy z r. 1785 v překladu mrákotínského kantora Jeronýma Czoka z r. 1806)

Dějiny objektu

Kostelu svatého Vojtěcha (obr. 1) byla dosud věnována pozornost zejména v lokální historické literatuře, která se jím zabývala především v souvislosti s legendistickými počátky.¹⁾ Jeho stavební začátky jsou kladeny do 15. století, a to pouze díky několika dochovaným pozdně gotickým plastikám, které jsou považovány za součást původní výbavy.²⁾ Dosud známé prameny ale neuvádějí ani zasvěcení svatyně, ani nezmiňují její dřívější využití k liturgickým

Obr. 1: Kostel sv. Vojtěcha - celkový pohled (foto Antonín Bína, 1997).